

ΣΩΤΗΡΙΟΥ Ι. ΔΑΚΑΡΗ - ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΝΕΚΥΟΜΑΝΤΕΙΟ
ΤΟΥ ΑΧΕΡΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΣΤΗΝ
ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΤΗΣ ΕΦΥΡΑΣ

ΑΝΑΤΥΠΟΝ

ΕΚ ΤΩΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1976

12. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΝΕΚΥΟΜΑΝΤΕΙΟ ΤΟΥ ΑΧΕΡΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΤΗΣ ΕΦΥΡΑΣ *

(Παρένθ. πίν. Ε' και πίν. 112 - 114)

1• Νεκρομαντείο

Συνεχίσαμε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1976 τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Νεκρομαντείου τοῦ Ἀχέροντος καὶ τῆς Ἐφύρας (Ἡρόδ. V 92), μὲ τὴν οἰκονομικὴ συμμετοχὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, τὴν ὁποία εἴχαμε ἐγκαινιάσει πέρυσι¹, ὥστε-ρα ἀπὸ διακοπὴ ἑννιά χρόνων.

Περατώσαμε τὴν ἔρευνα στὴν ἡμιυπόγεια αἶθουσα π (εἰκ. 1 π), ποὺ εἶναι λαξευμένη στὸν φυσικὸ βράχο, βορειοδυτικὰ τοῦ κυρίως ἱεροῦ, καὶ στὰ δωμά-τια λ, μ, ν, στὴ νοτιοδυτικὴ πτέρυγα τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἐρευνήσαμε ἐν μέρει τὴν παρακείμενη αὐλὴ καὶ τὸ νεκροταφεῖο στὴν ἀκρόπολη τῆς Ἐφύρας, ἐκεῖ ὅπου πέρυσι εἴχαν βρεθεῖ δύο προϊστορικὲς ταφές ἐνηλίκων καὶ τὸ 1958 δύο ταφές βρεφῶν μέσα σὲ ἀγγεῖα².

Ἀπὸ τὴν ἡμιυπόγεια αἶθουσα π ἀφαιρέθηκαν ὅσα χρώματα εἴχαν ἀπομείνει ἀπὸ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφὴ. Στὸ ἀνώμαλο βραχῶδες δάπεδο διακρίνονται ἐν-τομὲς γιὰ τὴν ἐξόρυξη τοῦ βράχου καὶ τὴν ἐξομάλυνση τοῦ δαπέδου. Τὰ εὐρή-ματα, κόκκαλα ζώων, ὅστρεα θαλασσινὰ καὶ σωροὶ ὀστράκων ἀπὸ πιθάρια καὶ ἀγγεῖα, ἐπιβεβαιώνουν τὸν προορισμὸ τοῦ ὑπόγειου χώρου, ποὺ χρησί-μευε γιὰ ἀποθήκη καὶ γιὰ τὴν ἀπόθεση ἀπορριμμάτων (ἀποθέτης) ποὺ προέρ-χονταν ἀπὸ τὸ ἱερό.

Τὴν ἔρευνα στὸ νότιο τμήμα τῆς αὐλῆς, ὅπου τὸ 1963 εἴχαν ἔρθει στὸ φῶς τρία δωμάτια (λ, μ, ν) ἐμπόδιζαν οἱ πεσμένοι ὀγκόλιθοι³.

Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ τεχνικοῦ συνεργείου τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιο-

* Στὴν ἀνασκαφὴ πῆραν μέρος ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἀθαν. Παπαδόπου-λος, ποὺ ἀνέλαβε τὴ διερεύνηση τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἐφύρας, οἱ βοηθοὶ κ. Χρυσ. Σούλη, κ. Ἀμαλία Βλαχοπούλου-Οἰκονόμου καὶ ἡ δ. Ντίνι Γραβάνη, ἡ διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστη-μίου τοῦ Λονδίνου κ. Λίτσα Παπαδοπούλου, οἱ φοιτητὲς καὶ φοιτήτριες Νέστωρ Μπαμίδης, Νικ. Κατσικούδης, Βασ. Ζάχος, Ἀθανασία Ἀναστασίου, Βάσω Πρασσοπούλου, Ἀφροδίτη Σπυρίδη τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Β. Μπαλτογιάννη τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορ-βόνης.

1. Τὸ Ἔργον 1975, 82 κέ.

2. ΠΑΕ 1958, 111 - 12. Τὸ Ἔργον 1975, 88 κέ., εἰκ. 83.

3. ΠΑΕ 1963, 91.

τήτων 'Ηπείρου, ἀπομακρύνθηκαν οἱ ὀγκόλιθοι καὶ ἐρευνήσαμε σὲ βάθος τὶς ἐπιχώσεις. Διαπιστώθηκε ὅτι τὸ βόρειο δωμάτιο λ χωρίζεται ἐπίσης μὲ μεσότοιχο σὲ δύο δωμάτια, ὅπως καὶ τὰ πρὸς Νότο δωμάτια μ, ν, τὸ λ1 διαστάσεων 7.10×5.10 μ., καὶ τὸ λ2 διαστάσεων 5.70×5.10 μ. Τὰ ἄλλα δύο δωμάτια μ, ν, εἶναι ἀκριβῶς τετράγωνα, μὲ πλευρὰ 5.70 μ. (εἰκ. 1, πίν. 112α). Πουθενὰ ὅμως δὲν διαπιστώσαμε εἴσοδο, οὔτε ἀπὸ τὸ μέρος τῆς αὐλῆς οὔτε μεταξὺ τῶν δωματίων. Ἐπομένως οἱ σωζόμενοι ἐσωτερικοὶ πολυγωνικοὶ τοῖχοι, ποὺ ἔχουν λαξευθεῖ μὲ ἐπιμέλεια, ἀποτελοῦν τὴ θεμελίωση τῶν τοίχων. Τὴν ἀποψη αὕτῃ ἐνισχύει καὶ ἡ θέση τῶν δύο ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν (ὀβελίσκοι) ποὺ ἔχουν κατασκευαστεῖ στὸ πάχος τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου στὴ νότια (A8) καὶ τὴ δυτικὴ πλευρά, δυτικὰ τοῦ δωματίου λ2. Ἀπὸ τοὺς δύο ἀγωγούς ποὺ βρίσκονται στὸ αὐτὸ περίπου ὕψος, ὁ δυτικὸς βρίσκεται 0.80 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὰ θεμέλια τῶν διαχωριστικῶν τοίχων.

Βόρεια τοῦ δωματίου λ2, πρὸς τὴν αὐλή, σώζονται τὰ θεμέλια ἰσχυροῦ τοίχου, πάχους 2.60 μ., πιθανὸν τὸ κλιμακοστάσιο ποὺ ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὸν ὑπαίθριο χῶρο τῆς αὐλῆς στὰ τέσσερα δωμάτια, ποὺ θὰ χρησίμευαν γιὰ ὑπηρετικὸς σκοποὺς καὶ γιὰ τὴν παραμονὴ τῶν χρηστηριαζομένων, πρὶν ὀδηγηθοῦν στὸ κυρίως ἱερὸ καὶ ὑποστοῦν ἐκεῖ τὴν πολυήμερη προετοιμασία (προδιαίτησις)¹.

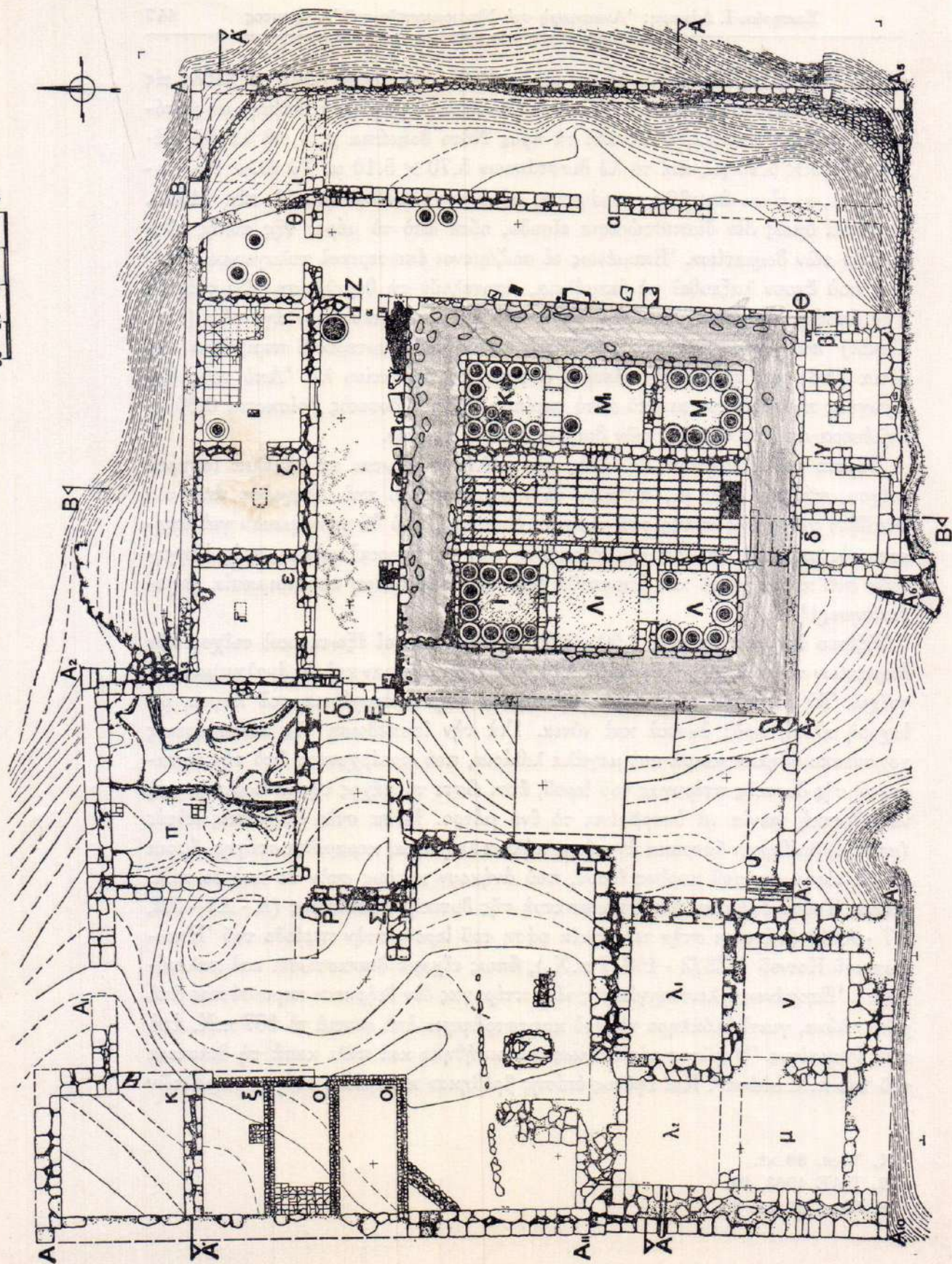
Ἐξίσου ἰσχυροί, πάχους 2.50 - 2.65 μ., εἶναι καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τῶν δωματίων τούτων, A8, A9, A10, A11, γιατί χρησίμευαν καὶ ὡς ἀναλημματικοὶ τοῖχοι. Τὰ δωμάτια εἶναι κατασκευασμένα στὴν κατωφέρεια τοῦ λόφου, μὲ ἰσχυρὴ κλίση πρὸς δυτικὰ καὶ νότια. Γιὰ τὴν ἰσοπέδωση τῆς κατωφέρειας χρησιμοποιήθηκαν μικρὰ καὶ μεγάλα λιθάρια, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τῆς δυτικῆς πτέρυγας τοῦ ἱεροῦ, ἔτσι ὥστε τὸ πάχος τῆς λιθορριπῆς στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία νὰ ὑπερβαίνει τὸ ἓνα μέτρο. Μέσα στὶς ἐπιχώσεις αὐτές (μπάζα) βρέθηκαν ὄστρακα ἀγγείων, πῆλινα λυχνάρια, κεραμίδια στέγης, ὅμοια μὲ τὰ εὐρήματα τοῦ κυρίως ἱεροῦ, ποὺ ἀνήκουν κυρίως στὸν 3ο καὶ 2ο π.Χ. αἰώνα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ κατασκευὴ τῆς δυτικῆς προσθήκης (A - A1 - A2, A7 - A11) ἀνάγεται στὴν τελευταία φάση τοῦ ἱεροῦ, στὴν περίοδο τοῦ 'Ηπειρωτικοῦ Κοινοῦ (233/2 - 168/7 π.Χ.), ὅπως εἴχαμε διαπιστώσει καὶ παλαιότερα². Ἐπομένως ἡ λειτουργία τῆς νέας πτέρυγας δὲν διήρκεσε περισσότερο ἀπὸ μισὸ αἰώνα, γιατί ὀλόκληρο τὸ ἱερὸ καταστράφηκε ἀπὸ φωτιά τὸ 167 π.Χ. ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Ὁ χῶρος αὐτὸς ὅμως κατοικήθηκε καὶ πάλι κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 1ου π.Χ. αἰώνα³. Καὶ ἐφέτος ἐπίσης βρέθηκαν κεραμίδια στέγης ρωμαϊκῶν

1. "Ο.π. 89 κέ.

2. ΠΑΕ 1963, 91.

3. "Ο.π. 91 καὶ 92.

00 20 40 60 80μ.

Εκν. 1. Κάτοψη τοῦ νεοκλασικοῦ.

χρόνων, μερικά από τὰ ὁποῖα φέρουν ἔντυπη σφραγίδα μὲ τὰ ὀνόματα, COS, - - - - OYIOS¹.

Τέλος ἐρευνήσαμε τὸ νότιο τμήμα τῆς αὐλῆς. Σχεδὸν παντοῦ, ἰδίως στὶς πτυχώσεις τῶν βράχων, βρέθηκαν προϊστορικὰ ὄστρακα τῆς ἐγχώριας κεραμικῆς II καὶ III, λεπίδες καὶ βέλος ἀπὸ πυριτόλιθο τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἢ καὶ παλαιότερα. Μεταξὺ ἄλλων βρέθηκαν καὶ ὄστρακα τροχήλατα, ἓνα χειροποίητο μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση τοῦ τύπου A2, ὅπως καὶ μερικά ἄλλα μὲ πλαστικές θηλές, πιθανὸν τῶν νεολιθικῶν χρόνων. Ἀπὸ τὰ λίγα τοῦτα λείψανα φαίνεται πιθανὴ ἡ κατοίκηση τοῦ λόφου τοῦ Νεκρομαντείου ἀπὸ τοὺς νεολιθικούς χρόνους.

Στὴν αὐλή, μόλις δύο μέτρα δυτικὰ τοῦ προϊστορικοῦ κιβωτιόσχημου τάφου, ἀνασκάψαμε ἓνα ὀρθογώνιο παιδικὸ τάφο, ἐξωτερικῶν διαστάσεων 1.40×0.60 μ., ἐσωτερικῶν 1.05×0.22 μ. Ὁ τάφος περίπου ὀρθογώνιος, μὲ συμπίεσμένα τὰ τοιχώματα, ποὺ ἦταν κατασκευασμένα μὲ μικρὰ ἀπελέκητα λιθάρια, ἦταν σκεπασμένος μὲ δύο μικρὲς ἀβεστολιθινὲς πλάκες. Ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν 25 δοντιῶν, τὰ μόνα λείψανα ὀστέων ποὺ βρέθηκαν μέσα σὲ μιὰ φυσικὴ κοιλότητα, προκύπτει ὅτι εἶχαν ταφεῖ ἐκεῖ δύο τουλάχιστον παιδιά ἡλικίας 5 - 6 καὶ 6 - 8 ἐτῶν. Γύρω ἀπὸ τὸν τάφο βρέθηκαν σκορπισμένα τρεῖς πήλινες «κουβαρίστρες», μιὰ πήλινη ψῆφος ὁρμου ἀμφικωνική, μερικοὶ πυριτόλιθοι καὶ ἓνα πήλινο φυλαχτὸ μὲ σχῆμα μηνίσκου, μὲ δύο ὀπές γιὰ ἀνάρτηση, πιθανὸν κτερίσματα τοῦ τάφου, ποὺ φαίνεται ὅτι εἶχε διαταραχτεῖ στοὺς ἐλληνιστικούς χρόνους, κατὰ τὸ χρόνο τῆς κατασκευῆς τῆς δυτικῆς πτέρυγας τοῦ Νεκρομαντείου.

Ὁ τάφος περιβάλλεται μὲ ἓνα κυκλοτερὲς τοιχάριο, μὲ διάμετρο 1.90 - 2 μ., ποὺ θὰ συγκρατοῦσε τὸ χῶμα τοῦ μικροῦ τύμβου ποὺ σκέπαζε τὸν παιδικὸ τάφο (πίν. 112β). Ὁ τάφος φαίνεται νὰ εἶναι σύγχρονος μὲ τὸν γειτονικὸ κιβωτιόσχημο τάφο, ποὺ εἶχε βρεθεῖ σὲ παλαιότερη ἀνασκαφή², καὶ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὴν ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, πιθανότερα στὴν ὑστεροελλαδικὴ περίοδο. Βόρεια τῶν δύο τούτων τάφων ἦρθε στὸ φῶς προϊστορικὸ τοιχάριο μὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀπελέκητα λιθάρια, τοῦ ὁποῦ ὁ προορισμὸς δὲν εἶναι ἀκόμη φανερός. Ἡ μελλοντικὴ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα ἴσως νὰ ἀποσαφηνίσει τὴ σημασία του.

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ

2. Ἐφύρα

Μὲ τὴ συνεργασία τοῦ ἐπιμελητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἀθαν. Παπαδοπούλου συνεχίσαμε τὴν ἀνασκαφικὴ ἐρευνα στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς ἀκρόπολης

1. Στὶς παλαιότερες ἀνασκαφὲς τῆς δυτικῆς πτέρυγας βρέθηκαν περισσότερες κεραμίδες μὲ ὅμοιες ἔντυπες σφραγίδες, ΠΑΕ 1963, 91.

2. Ὁ.π. 91.

τῆς Ἐφύρας, στὸ σημεῖο ὅπου πέρυσι εἶχαν βρεθεῖ δύο προϊστορικές ταφές καὶ παραμερισμένα τὰ κόκκαλα ἀπὸ δύο ἄλλους τουλάχιστον νεκρούς, καὶ τὸ 1958 δύο ταφές βρεφῶν μέσα σὲ χειροποίητα ἀγγεῖα¹.

Ἀπὸ μερικές ἐνδείξεις εἶχαμε σχηματίσει τὴν ἐντύπωση ὅτι τὶς ταφές περιέκλεινε κυκλικὸς τύμβος. Πραγματικὰ ἡ ἐπέκταση τῆς ἀνασκαφῆς σὲ μιὰ ἔκταση 9×12 μ., πού τῇ διαιρέσαμε σὲ 12 τετράγωνα μὲ πλευρὰ 3 μ., ἐπιβεβαίωσε τὴν ὑπόνοια αὐτή. Ἡ ἔρευνα ἀποκάλυψε ἴχνη κυκλικοῦ περιβόλου ταφικοῦ τύμβου, τοῦ πρώτου ὡς τώρα γνωστοῦ τύμβου στὴν ἐλληνικὴ Ἡπειρο².

Ὁ τύμβος βρίσκεται ἀμέσως ἐσωτερικὰ τοῦ μεσαίου περιβόλου τῆς Ἐφύρας³, νότια ἐνὸς μεγάλου ὀρθογωνίου κτηρίου (παρένθ. πίν. Ε', - Α-Α5). Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, μήκους 16.20 μ., πλάτους μεγαλύτερο ἀπὸ 8.20 μ., μὲ μιὰ ἐσωτερικὴ διαίρεση ἀπὸ ξηρολιθία (Α1, Α4), ἔχει τὶς ἐξωτερικὲς πλευρὲς χτισμένες κατὰ τὸ ἰσοδομικὸ περίπου σύστημα ἀπὸ μεγάλα ὀρθογώνια λιθάρια. Ἡ δυτικὴ μακρὰ πλευρὰ (Α2, Α3) εἶναι χτισμένη ἐπάνω στὸν κυκλώπειο περίβολο, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται καὶ νοτιότερα ἀπὸ τὸν τύμβο. Εἶναι ἄγνωστο ἂν τὸ οἰκοδόμημα εἶναι τῆς ὑστεροελλαδικῆς περιόδου ἢ κλασικο-ἐλληνιστικό.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ οἰκοδομήματος ἐπάνω ἀπὸ τὸν κυκλώπειο περίβολο ὑποβάλλει τὴ σκέψη μήπως ὁ περίβολος αὐτὸς δὲν εἶναι ἀμυντικὸ τεῖχος τῆς ἀκρόπολης, ὅπως τὸ τεῖχος τοῦ κάτω περιβόλου μὲ τὴν πύλη καὶ τὸν πύργο στὴ νότια πλευρὰ, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ κυκλώπειο ἀνάλημμα, τὸ ὁποῖο συγκρατοῦσε ἓνα ἄνδηρο, ἐπάνω στὸ ὁποῖο εἶχαν κατασκευαστεῖ τὸ ὀρθογώνιο οἰκοδόμημα καὶ ὁ προϊστορικὸς τύμβος.

Ἀπὸ τὸν τύμβο, πού ἡ ἐξωτερικὴ διάμετρος ὑπολογίζεται σὲ 12 μ. περίπου καὶ ἡ ἐσωτερικὴ σὲ 9 μ., σώζεται τὸ βόρειο μισὸ περίπου τοῦ κύκλου, σὲ ὕψος ὡς 0.25 μ. ἐπάνω ἀπὸ τοὺς βράχους. Ὁ τοῖχος, πάχους 1.40 - 1.50 μ., εἶναι κατασκευασμένος μὲ μικρὰ ἀπελέκητα λιθάρια στὴν ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ ὄψη καὶ μὲ γέμισμα στὸ ἐσωτερικὸ του ἀπὸ μικρότερα λιθάρια καὶ χώματα (πίν. 113). Τὸ μεγάλο πάχος τοῦ τοίχου ὑποδηλώνει ὅτι θὰ εἶχε κατασκευαστεῖ σὲ ἀρκετὸ ὕψος γιὰ νὰ συγκρατεῖ τὰ χώματα τοῦ τύμβου μὲ τὶς διαδοχικὲς ταφές, ἀλλὰ καθὼς βρισκόταν στὴν κατωφέρεια τοῦ λόφου, ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἄνδηρο πού συγκρατοῦσε ὁ κυκλώπειος ἀναλημματικὸς τοῖχος (πίν. 114α), παρασύρθηκε

1. Βλ. παραπ. σ. 146, σημ. 2.

2. Γιὰ τοὺς ταφικοὺς τύμβους τῆς Ἀλβανίας βλ. FR. PRENDI, *Stud. Alb.* VI, 1966, 255 - 80, VII, 1967, 77 κέ. N. G. L. HAMMOND, *BSA* 62, 1967, 77 κέ., τοῦ ἴδιου, *Grave circles in Albania and Macedonia (Bronze Age Migrations in the Aegean, Πρακτικά τοῦ πρώτου διεθνοῦς συνεδρίου στὸ Sheffield, 1974)* 189 - 195 καὶ γενικότερα τοῦ ἴδιου, *Migrations and Invasions in Greece and Adjacent Areas (Noves Press 1976)*, 105 κέ., 110 κέ., εἰκ. 21, 137 κέ. καὶ 151 κέ., Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ, Ἑλληνικὰ ἐπιτάφια μνημεῖα, *ΑΔ* 17, 1961, 152 - 210.

3. Κάτοψη τῶν ἐρειπίων τῆς Ἐφύρας βλ. Σ. ΔΑΚΑΡΗ, *Θεσπρωτία* 1972, εἰκ. 39· τοῦ ἴδιου, *Τὸ νεκροταφεῖο τοῦ Ἀχέροντος, Ἐφυρα-Πανδοσία-Κασσώπη*, 23.

κι αυτός μαζί με τὰ χώματα. Ό,τι έχει απομείνει από τόν τύμβο είναι ένα λεπτό στρώμα μελανωπής και κοκκινωπής γής, που κάλυπτε τις πτυχώσεις του βράχου, μέσα στο οποίο βρέθηκαν όστρακα χειροποίητα τής έγχώριας προϊστορικής κεραμεικής (κυρίως από εύρύστομα άγγεία με πλαστική και έντυπη διακόσμηση), ανάμικτα με τροχήλατα άπλά και μελανόβαφα τών κλασικών και έλληνιστικών χρόνων. Βρέθηκαν επίσης μερικά χάλκινα μικροαντικείμενα, μιá μισή βιολόσχημη πόρπη, ένας μολυβένιος πεσσός σφενδόνης, ένα χάλκινο νόμισμα τής Κέρκυρας, κομμάτια από πιθάρια και πολλά συντρίμματα από κεραμίδια στέγης του κορινθιακού και ιδίως του λακωνικού τύπου.

Στην περυσινή άνασκαφή είχαν βρεθεί δύο σκελετοί ένήλικων ατόμων, που ήταν τοποθετημένοι διαγώνια, ό ένας επάνω στον άλλο, σε στάση ύπτια (παρένθ. πίν. Ε' 1-2)¹. Τὰ κτερίσματα, έγχώρια χειροποίητα άγγεία, δύο κωνικά σφονδύλια, ένα από στεατίτη, τó άλλο από πηλό, ένα κομμάτι από χάλκινη περόνη με ήμισφαιρική απόληξη και ιδίως ένας τροχήλατος σκυφοειδής κρατηρίσκος με γραπτές ζώνες ως τó ύψος τών δύο λαβών, χρονολογούν τούς τάφους στο τέλος τής ύστεροελλαδικής ή στην πρώιμη εποχή του σιδήρου. Άμέσως δυτικότερα, σε μιá κοιλότητα μεταξύ τών βράχων ειδικά διαμορφωμένη (παρένθ. πίν. Ε', 3), βρέθηκαν ποικίλα όστρακα, προϊστορικά και κλασικά, συσσωρευμένα ανθρώπινα όστά, καμιά όμως άδιατάρακτη ταφή. Έτσι, είναι δυνατό νά υποθέσουμε ότι ή κοιλότητα αυτή, που γειτόνευε με τις δύο άδιατάρακτες ταφές, χρησίμευε για τήν απόθεση τών όστών από τις πρωτογενείς ταφές για έξοικονόμηση χώρου. Τό πιό ενδιαφέρον εύρημα ήταν μιá ακτέριστη ταφή ένηλίκου μέσα σε μιá άκανόνιστη όρθογώνια κοιλότητα, ανάμεσα από βράχους, διαστάσεων 1.10×0.93 μ., άμέσως δυτικά τών παραμερισμένων ταφών (παρένθ. πίν. Ε', 4). Η νότια πλευρά πρós τó μέρος τών ποδιών ήταν έλεύθερη από βράχους. Τό δάπεδο ήταν στρωμένο με μικρές άκανόνιστες πέτρες. Ό τάφος δέν είχε καλυπτήρια πλάκα, ούτε καμιά ένδειξη επιτύμβιας στήλης ή άλλου σήματος. Ό νεκρός τοποθετημένος στο άριστερό του πλευρό, σε πολύ συνεπτυγμένη στάση, με άξονα Β-Ν, είχε τὰ χέρια του συνεπτυγμένα στο στήθος (πίν. 114β). Τό κρανίο του είχε συνθλιβεί κάτω από τήν πίεση ενός λιθαριού.

Άλλος νεκρός δέν βρέθηκε στον τύμβο, εκτός από μερικά σκόρπια όστά. Έτσι, οι άδιατάρακτοι σκελετοί του τύμβου είναι τρεις, εκτός από τις δύο ταφές σε άγγεία, που είχαν βρεθεί τó 1958 ανάμεσα στον τύμβο και τó ανάλημμα, ενώ δέν μπορούμε νά υπολογίσουμε τις δευτερογενείς ταφές και όσες παρασύρθηκαν μαζί με τὰ χώματα του τύμβου.

Άμέσως βόρεια-βορειοδυτικά του τύμβου αποκαλύφτηκε τοιχάριο από ξηρολιθιά, πάχους 0.55 μ., μήκους 6.70 μ., χτισμένο επάνω στο βραχώδες έδαφος, που χρησίμευε πιθανόν για ανάλημμα του τύμβου (παρένθ. πίν. Ε', Ε).

1. Τό Έργον 1975, 88 - 9, εικ. 83.

Ὅπως σημειώσαμε προηγούμενα, τὸν τύμβο ἀπὸ τῆ δυτικῆ πλευρὰ συγκρατοῦσε ὁ κυκλώπειος «περίβολος», τὸν ὁποῖο εἶχαμε χρονολογήσει, μὲ βάση τὰ ἐγχώρια χειροποίητα ἀγγεῖα μὲ τὶς δύο ταφές τῶν βρεφῶν, στοὺς τελευταίους προϊστορικοὺς χρόνους ἢ στὶς ἀρχές τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου¹. Ὁ περίβολος εἶναι χτισμένος σὰν ἀνάλημμα ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ τοῦ μόνο πλευρά, καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ εἶναι γεμισμένο μὲ βράχους. Τὰ μεγάλα ἀπελέκητα λιθάρια, ποὺ ἔχουν μῆκος ὡς 1.50 μ., ἀφήνουν κάπου-κάπου κενὰ μεταξύ τους, ποὺ συμπληρώνονται μὲ μικρότερα λιθάρια. Στὸ σημεῖο μάλιστα ὅπου ὁ τύμβος ἐφάπτεται μὲ τὸ ἀνάλημμα, τὰ ἀνώτερα λιθάρια τοῦ περιβόλου φαίνονται ὅτι ἔχουν μετακινηθεῖ ἐπίτηδες πρὸς τὸν τύμβο γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὸν κυκλικὸ περίβολο τοῦ τύμβου (παρένθ. πίν. Ε', Γ, Δ). Ἐπομένως ὁ περίβολος ποὺ συγκρατοῦσε τὸ ἄνδηρο μὲ τὸν τύμβο εἶναι ἀρχαιότερος ἀπὸ τὸν τύμβο, τοῦ ὁποῖου τὴν κατασκευὴ μποροῦμε νὰ τὴν τοποθετήσουμε, σύμφωνα μὲ τὰ περυσινὰ εὐρήματα, στὸ τέλος περίπου τῶν ὑστεροελλαδικῶν χρόνων ἢ στὶς ἀρχές τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου.

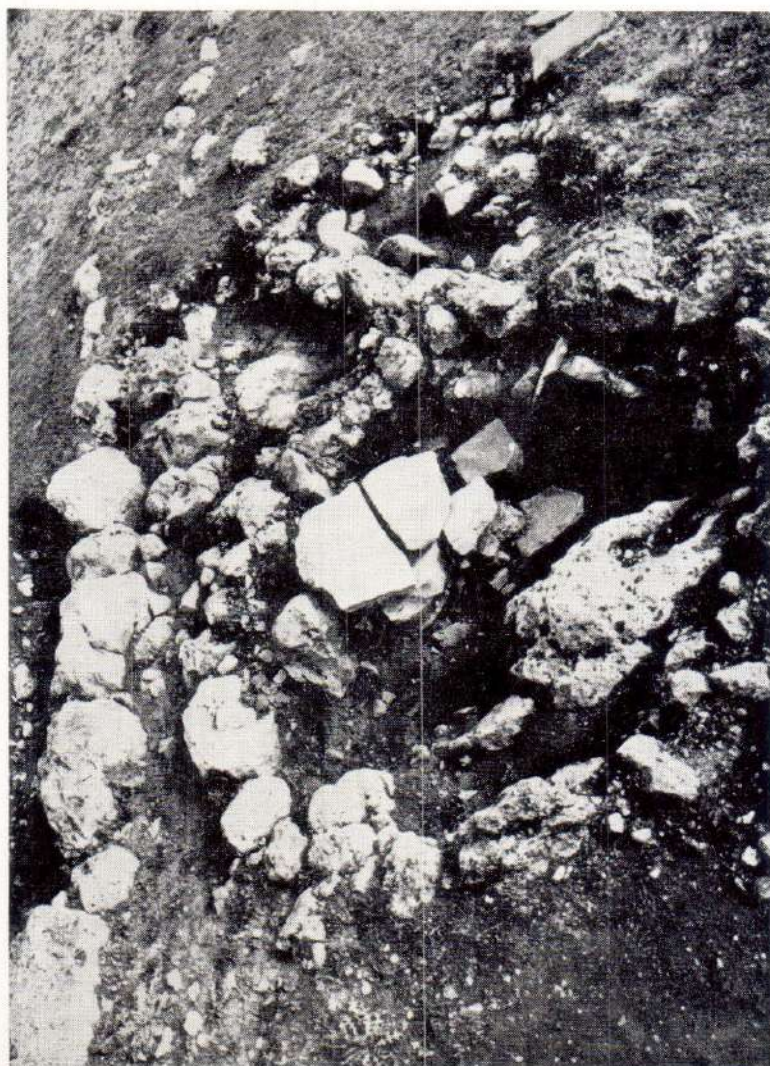
Ἡ κατασκευὴ τοῦ ταφικοῦ τύμβου μέσα στὴν ἀκρόπολη σημαίνει πιθανὸν τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ τειχισμένου οἰκισμοῦ ἀπὸ τοὺς κατοίκους του, ἴσως ἐξαιτίας ἐπιδρομῶν. Οἱ πιθανότερες αἰτίες ἀναταραχῆς στὸ τέλος τοῦ 13ου αἰῶνα καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 12ου αἰῶνα εἶναι ἡ εἰσβολὴ τῶν Βορειοδυτικῶν φύλων στὴν Ἠπειρὸ καὶ στὴ δυτικὴ Ἑλλάδα, ἢ ἴσως πειρατικὲς ἐπιδρομὲς ἀπὸ τὶς ἀκτὲς τοῦ Ἰονίου, γιὰ τὶς ὁποῖες ἀνάμνηση διατήρησε ἡ Ὀδύσσεια τοῦ Ὀμήρου (π 427 - 8). Ἰσως νεώτερες ἔρευνες στὴν περιοχὴ τῆς Ἐφύρας φωτίσουν περισσότερο τὴν κρίσιμη τούτη περίοδο, στὴν καμπὴ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ - ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

1. ΠΑΕ 1958, 111 - 12, πίν. 86.

α. Ἡ ΝΔ πλευρὰ τοῦ ἱεροῦ.
foto

β. Παιδικὸς τάφος με κυκλικὸ περίβολο.

Ο ταφικός τύμβος τῆς Ἐφύρας.

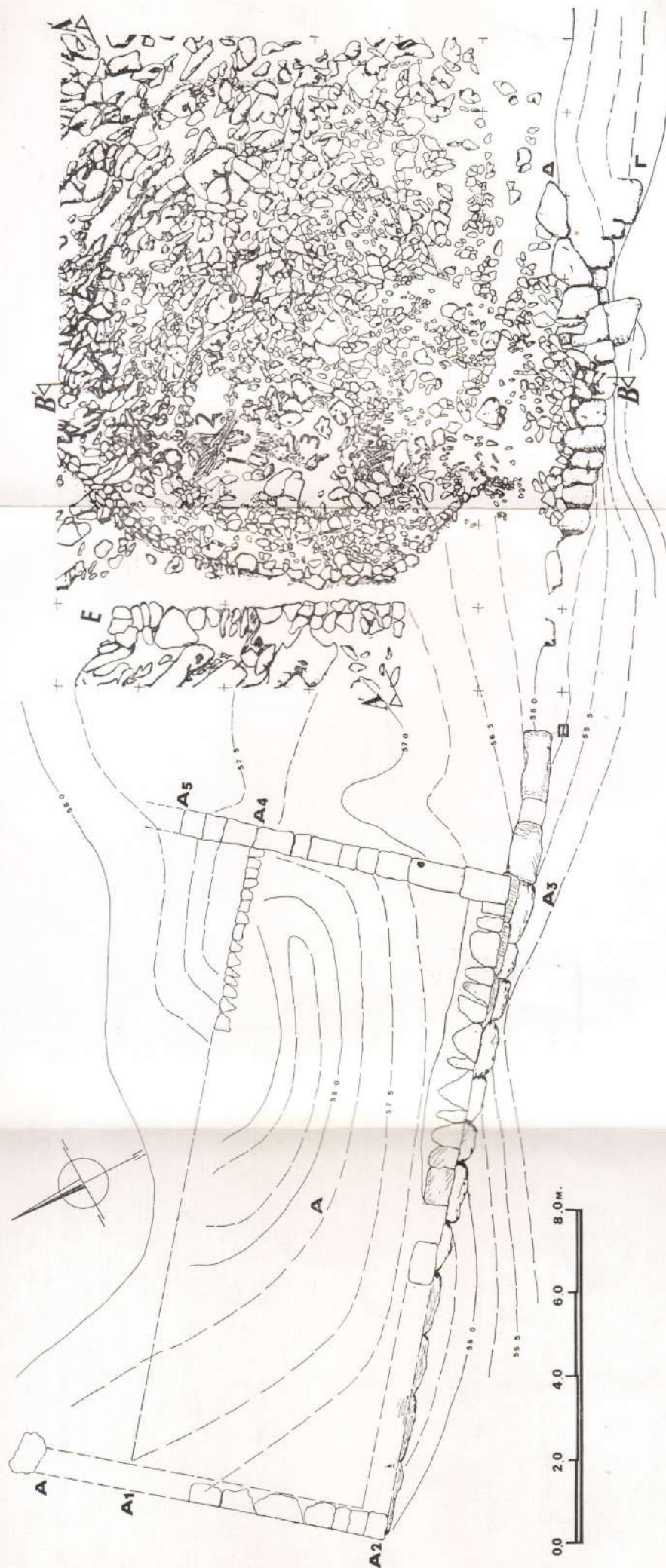

α. Περίβολος ἢ ἀνάλημμα μὲ τὸν τύμβο στὴν ἀκρόπολη τῆς Ἐφύρας.

β. Σκελετὸς τῆς ταφῆς 4.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΝΕΚΡΟΜΑΝΤΕΙΟ ΤΟΥ ΑΧΕΡΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΤΗΣ ΕΦΥΡΑΣ 1976 (Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ-ΑΘ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ)

ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΣ ΠΙΝΑΞ Ε'